

על "ישראל ומשפחת העמים: קלוד קליין *

מדינת לאום יהודית וזכויות האדם" מאת: אלכסנדר יעקובסון ואמנון רובינשטיין¹

א. הקדמה

במידה רבה זהו ספר מוזר. על שום מה? על שום שספר זה מיועד בעצם לקורא הלא ישראלי, אשר שואל לעתים בתום לב אם יש למדינה היהודית לגיטימיות בעולם המודרני. באחרונה גם בארץ יש השואלים שאלה דומה, אולם נדמה לי שלא לאלה מיועד הספר. על כן יש לקוות כי הספר יתורגם מהר לשפות רבות, שכן באירופה ובארצות-הברית הוא עשוי למלא תפקיד חשוב ולתרום תרומה של ממש לשיח על אודות מדינת היהודים. ובכל זאת, זהו ספר חשוב הבא להזכיר לנו את העקרונות הבסיסיים של זכותנו להתקיים כמדינה יהודית (ודמוקרטיית).

אכן, זהו ספר המלווה במטען אידאולוגי רב: הכוונה הנה לכך שלפנינו ספר המבסס על ראייה ציונית קלאסית, שניתן להגדירה בעצם, פשוטו כמשמעו, כהרצליאנית. מה נאמר בספר זה? מה ראייה זו כוללת? ובמה יישומיה שונים או לא מן המרכיבים הבסיסיים ביותר של רוב המדינות בעולם, או לפחות אלה הרואות עצמן כמדינות לאום? תמצית הספר שבפנינו היא הדגשת הלגיטימיות של מדינת היהודים, הן לגבי ייסודה ודרכי הקמתה (החלטת האו"ם, זכות ההגדרה העצמית של היהודים וכולל) והן לגבי המבנה החוקתי-פוליטי שלה. הספר הנו במידה שווה היסטורי והשוואתי. כמו כן, המחברים הקדישו מקום נכבד לשאלת המדינה היהודית והדמוקרטיית. בנקודות אלה אתמקד בהמשך.

ב. הסקירה ההיסטורית

הפרק הראשון סוקר את הקמת המדינה היהודית, את הדינונים ואת הדילמות שבי. סקירה זו הנה הקצרה בספרם של יעקובסון ורובינשטיין. היא כוללת אזכור של ההתרחשויות באו"ם ומנתחת את הדינונים מסביב להחלטת החלוקה של הכ"ט בנובמבר 1947, וכן ניתוח זכות ההגדרה העצמית של היהודים. הפרק מסתיים בתת-פרק, חשוב כשלעצמו, המוקדש לנושא "תוקפו של עקרון החלוקה"², הרלוונטי במיוחד בתקופה הנוכחית של ערעור המוסכמות הבסיסיות ביותר. המחברים הטיבו לתאר את "הלאומיות" של מקורות המדינה, אך נכון היה להעמיק דיון זה אף יותר. נדמה לי שאזכור תקופת המאבק להקמת הבית הלאומי ומשמעות ההכרה בעם היהודי החל בהצהרת בלפור היה מחזק את הטיעון. כך, למשל, ניתן היה להתבסס על מחקריו השונים של פרופ' נתן פיינברג, שעל אף אופיים היבש והאנליטי, מספקים בסיס איתן לטיעון היהודי-ישראלי³. פיינברג החל את

כתיבתו בנושא מעמד העם היהודי לפני הקמת המדינה⁴; הוא מנתח באופן ברור את ההתפתחות שהובילה להכרה בעם היהודי⁵. אין בטיעון הערבי הקלאסי נגד ישראל טענה אחת שלא נבדקה ולא נמצאה לה תשובה.

1 אי יעקובסון ואי רובינשטיין ישראל ומשפחת העמים: מדינת לאום יהודית וזכויות אדם (תשס"ג).

2 שם, בעי 79.

3 כל מחקריו של פיינברג (באנגלית, בצרפתית ובגרמנית) בנושא זה אוגדו בקובץ: N. Feinberg, "The Arab-Israel Conflict in International Law – A Critical Analysis of Arab Jewish in Algir" *Studies in International Law* (Jerusalem 1979). אני מפנה בעיקר לחיבור "Recognition of the Jewish People in International Law", *ibid*, at p. 229 וכן לשני המאמרים הסוגרים את הקובץ תחת הכותרת: at: *The Arab-Israel Conflict, ibid*, pp. 433, 515 הנחשבים לקלאסיקה בתחום.

4 ראו: Feinberg, *supra* note 3, at p. 229 (פורסם במקור ב-1948 ב-*Jewish Yearbook of International Law*).

5 יותר מאוחר, הוא ענה לקבוצת משפטנים ערבים אשר שללו את הבסיס המשפטי שעליו מושתתת מדינת ישראל (ראו המאמר: "The Arab-Israel Conflict in International Law – A Critical Analysis of Arab Jewish in Algir" *Studies in International Law*, *supra* note 3, at p. 433. כמו כן, הוא ענה למשפטן Henry Cattan במאמר ערוך תחת הכותרת: "On an Arab Jurist's Approach to Zionism and the State of Israel", *ibid*, at p. 515.

* פרופסור (אמריטי) למשפטים, האוניברסיטה העברית. דיקן המכללה האקדמית למשפטים, רמת-גן.

הדת ובעיקר ביחס למיעוט הערבי היושב בה) אינה שונה ממדינות רבות אחרות בעולם, שחלקן אף יכולות להיחשב כדמוקרטיות למופת. אנסה לחדד את הטענות ואולי אף להוסיף לו ממדים ייחודיים נוספים אשר אינם מופיעים בספר.

סוגיית "מדינת הלאום", נידונה בעיקר בפרק האחרון תחת הכותרת "דמוקרטיה אתנית", "לאומיות אתנית" ו"לאומיות אזרחית"¹¹. הכוונה ברורה גם לאור החלק האחרון הקרוי "נספחים"¹². חלק זה מספק לנו קטעים מחוקות דמוקרטיות בעולם (אירלנד, יוון, סלובקיה, מדינות סקנדינביה, איסלנד, איטליה, ספרד, בולגריה, פולין, סלובניה, צרפת, האזור האוטונומי הבאסקי וכן נספח על ארמניה). יש לשים לב לעובדה כי המדינות השונות – כולן דמוקרטיות במידה כזו או אחרת – אכן חשו צורך להגדיר את עצמן, את זהותן הלאומית או הדתית ואת התייחסותן למיעוטים השוכנים על אדמתן. הכוונה ברורה: קיים דמיון חזק, לדעת המחברים, למצבה של מדינת ישראל: מדינה לגיטימית, חוקית, אשר קיומה מבוסס והיא מוגדרת (או מגדירה את עצמה) כמדינה יהודית דמוקרטית, אך על שטחה קיים מיעוט לאומי (וגם מיעוטים דתיים). מכאן שיש צורך בהגדרת היחסים עם המיעוט, הגדרת מעמדו, זכויותו כמיעוט מול זכויות הרוב. במילים אחרות, המחברים מצביעים על היותה של מדינת ישראל מדינת לאום (כך גם בכותרת הספר) כמו רבות אחרות: מדינת הלאום של העם היהודי או כפי שהם מגדירים אותה "מדינת לאום יהודית". מטרת הספר ברורה: תיאור היחס של מדינת הלאום היהודית למיעוט הערבי, בכוונה להדגיש שיחס זה תואם את הסטנדרטים המקובלים בתחום זכויות האדם. מכאן האוסף, המוזר לעתים, של חוקות העולם. כאן, לדעתי טמונה החולשה הגדולה של ספר חשוב זה; הממד התאורטי על אודות הגדרת מדינה כמדינת לאום אינו קיים כלל. ממד כזה מסביר את האקלקטיות של המדינות שנבחרו. מה בין צרפת לבין סלובקיה? מה בין הודו לבין בריטניה וספרד? לגישתי, כאן צריך היה לבוא לידי ביטוי הממד המיוחד שאמנן רובינשטיין (מבין שני המחברים) יכול היה ואף חייב היה לספק – הממד המשפטי (התאורטי). כוונתי היא

טיעון זה שונה במידה רבה מטיעונה של פרופ' רות גביון במאמרה "המדינה היהודית: הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה"⁶. גביון, למעשה, אינה נוגעת בהיבט המשפטי (בוודאי לא במשפט הבינלאומי הפומבי) אלא מעמידה את הדיון על קו אחר, והוא הלגיטימיות של המדינה היהודית – שזו משמעות המונח "הצדקה עקרונית". זהו קו שונה – לא פחות חשוב ואולי אף יותר – אך מאחר שיעקובסון ורובינשטיין בחרו בקו המשפט⁷, לדעתי, ראוי היה לחזקו במסגרת ניתוח של תקופת המנדט אשר נסתיימה בהכרה בקיומו של העם היהודי. והרי זהו הבסיס לזכות להגדרה עצמית של עם: הכרתו. ידוע כי הכרה זו אינה כה שכיחה. נזכיר למשל כי אמנת אש"ף, כללה בין היתר, סעיף המכחיש את קיומו של "עם יהודי" מאחר שהיהדות הנה דת

הבעייתיות המיוחדת של מדינת הלאום היהודית נובעת מכך שמדינת ישראל הוקמה "מאוחר", לאחר עידן הלאומיות של המאה ה-19 וכי היא נתקלה ועדיין נתקלת בהתנגדות עזה

ודת בלבד⁸. איני חולק כמובן על הכתוב בספר, עם זאת חושבני שהיה רצוי לחזק את התזה שהיה כאן ממד היסטורי-מורני בעל חשיבות עליונה⁹. מוזר הדבר שאין נגיעה בנושא זה אף בפרק השלישי הנקרא: "הצינונות והנורמות הבינלאומיות"¹⁰.

ג. הממד ההשוואתי והתאורטי

ניכר שהמחברים ייחסו עניין רב לממד זה. ניתן לסכם את האספקט הזה של החיבור בערך כך: למעשה, מדינת ישראל, על מרכיביה המיוחדים (בתחום

שהעלאת המושג "מדינת לאום" מחייבת כמובן להגדירו. אחת מהאפשרויות היא להגדיר או להשוות את המושג עם מושגים קרובים או שונים כגון "מדינת לאום" לעומת "מדינה רב-לאומית" או "מדינה רב-תרבותית" לעומת "מדינה רב-לשונית" כדוגמת שווייץ. יתרה מכך, כאשר מתייחסים למדינות הלאום ניתן להבחין בין מדינת לאום מושלמת לבין כזאת המתיימרת להיות מושלמת (כגון צרפת אשר מתכחשת לקיומן של קבוצות לאומיות בעלות זכויות על שטחה¹³). היכן נמצאת מדינת ישראל? מקומה ברור. מדינת ישראל מגדירה את עצמה כמדינת לאום (של העם היהודי), אך המודל הישראלי אינו מושלם, וזאת משתי סיבות: ראשית כ-20% מאזרחי המדינה אינם שייכים לקבוצת הלאום המרכיבה את המדינה¹⁴. שנית, למרות הגדרה זו, רק 40% מבני הלאום (היהודי) נמצאים בישראל¹⁵. למספרים משמעות רבה, שכן על פיהם ניתן למדוד את התאמתה של מדינת ישראל למודל מושלם של מדינת לאום ואולי אף למדינת לאום דמוקרטית. במילים אחרות, נבדוק באיזו מידה "רר חוקה" מדינת ישראל מן המודל האידיאלי (במובן הווריאנטי, כלומר לפי הגדרת האידיאל-טיפוס של מקס ובר). בצוניה להדגיש נקודה זו ללא דיון. נדמה לי כי יש להביא בחשבון את הנקודות הבאות שעה שמנסים להציג את מדינת הלאום היהודית בצורה אולי פשטנית מדי. **ראשית**, אחוז "בני המיעוט" – כאמור שיעורם הנו כ-20%¹⁶, מספר "גבנה" למדי. הגם שהקביעה "מספר גבוה" אינה מדעית, נדמה כי מעבר למספר, יחס רוב-מיעוט מקבל משמעות מיוחדת – הראיה לכך הנה ההתעסקות הבעייתית שלעצמה והאובססיבית בנושא המאזן הדמוגרפי בישראל. אין לכך ראיה ברורה יותר. במילים אחרות, אופייה המיוחד של המדינה – האופי היהודי, אם תרצה, אופייה של מדינת הלאום היהודית איננו יכול להתפס כנתון מוחלט, סופי, הוא עשוי להשתנות. כיצד נוכל להתמודד עם שינוי זה?

שנית, המיעוט הערבי בישראל הנו מיעוט שבעבר היה רוב. כך, אם נתעלם מן האתוס הציוני ומשמעותו, נגיע למסקנה שהקבוצה הזאת עברה תהליך הידוע בסוציולוגיה הלאומית כ-"*ueberfremdung*"¹⁷. ניתן אולי לטעון כי מן הבחינה המשפטית אין לדבר משמעות, אך ניתן גם לטעון אחרת, ומכל מקום, ככל הנראה, למצב זה חשיבות שאסור לזלזל בה בעיני אלה השייכים למיעוט עצמו. ומה הן למעשה המסקנות המתבקשות מן הנתונים שהזכרתי לעיל? נתונים אלה אינם משנים, כך סבורני, את המהות הבסיסית של המדינה; מדינת לאום יהודית אשר על שטחה נמצא מיעוט ערבי. הנתון הזה עשוי להשפיע על ממד נוסף שנמצא בכותרת המשנה של הספר: "מדינת לאום יהודית וזכויות האדם" (ההדגשה שלי – ק.ק.). לאחר שהמדינה הוגדרה כמדינה לאומית יש לבחון את מעמדו של המיעוט הערבי ואולי אף באופן רחב יותר, יש לבחון את מצב זכויות האדם מול האופי הלאומי (או הדתי) של מדינת הלאום.

ד. זכויות האדם במדינת הלאום (היהודית)

הכוונה כאן איננה, כמובן, לבדיקת נושא זכויות האדם (והאזרח) בכללותו, אלא רק לבחינת אותן הזכויות הקשורות לאופייה היהודי של המדינה או

הנובעות ממנו. מכאן שיש לבדוק את הנושא בשני מישורים: הראשון פנים-יהודי והשני בנוגע למיעוט. יצוין כי בשני המקרים נסב הוויכוח על הביטוי הקלאסי "יהודית ודמוקרטית".

1. הוויכוח הפנים-יהודי

המחברים מקדישים מקום רב לנושא, השיח משתרע על פני כמה פרקים (ראו למשל בפרק הרביעי "המדינה היהודית והדמוקרטיה בישראל" ומיד הפרק החמישי "או יהודית או דמוקרטית?"¹⁸). עניין מיוחד מצאתי בקטע הקרוי "מדינה יהודית, מדינת היהודים ומדינת העם היהודי"¹⁹, שכן בעבר הצעתי פירוש חדש לביטוי "Judenstaat" בשפות אחרות, למשל בצרפתית²⁰. התרגום החדש שהצעתי עורר פולמוס עם יורם חזוני²¹ – פולמוס שאיננו ניטרלי שכן טמון בחובו ויכוח מעמיק יותר על אודות פירוש כוונותיו המקוריות של הרצל באשר לאופייה של מדינת היהודים. והנה תמצית הוויכוח: אין חולקים על כך שבשפה הגרמנית, המשמעות המילולית של הביטוי "Der Judenstaat" הנה "מדינת היהודים". אגב, כך תורגם תמיד הספר לשפה העברית²². אך מה עם הצרפתית או עם האנגלית שהיו באותה

6 ר' גביון "המדינה היהודית: הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה" תכלת 13 (תשס"ג) 50.
7 הרי כותר הספר, "ישראל ומשפחת העמים", מזכיר את השם הקדום למשפט הבינלאומי פומבי שהיה ידוע עד למאה ה-20 כ-"Droit des gens" או "Voelkerrecht" כלומר: "משפט העמים".

8 The Palestine National Charter, 17 July 1968, art. 20 [http://www.palestine-un.org/frsitemap.html] (last visited on 6.1.05). יש לציין כי האמנה הזאת בוטלה, אך משקלה עדיין רב. יש לציין כי חבר העמים הוא שהכיר בקיומו של העם היהודי. בעניין זה הניתוח של Feinberg, supra note 3, הנו חשוב ביותר.

9 יעקובסון ורובינשטיין, לעיל הערה 1, בע' 37. ראו למשל הדיון בשאלת קיומו של העם היהודי והכרתו על ידי האו"ם, שם, שם. המחברים היו יכולים לחזק את עמדתם בנושא, לעתים נדמה כי השאלה היהודית נולדה ב-1947.

10 שם, בע' 125.

11 שם, בע' 359.

12 שם, בע' 427.

13 כך, למשל, אסרה מועצת החוקה של המדינה לאשרר את האמנה האירופית לתגנת המיעוטים בטענה שאין בצרפת מיעוטים. כמו כן פסלה המועצה את השימוש בביטוי "העם הקורסיקאי" שכן, לדעתה (של המועצה) אין בצרפת "עם" מלבד היעם הצרפתי.

14 ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה השנתון הסטטיסטי לישראל 2004 (מס' 55) 2-10 לוח 2.1 [http://www1.cbs.gov.il/reader] (last visited on 6.1.05).

15 שם, בע' 2-13 לוח 2.3.

16 שם, בע' 2-10 לוח 2.1.

17 ביטוי גרמני מקובל זה מנריר מצב שבו קבוצה לאומית מסוימת הופכת לקבוצת מיעוט על שטחה, בעקבות הגירה מסיבית אל השטח הזה. מצבים כאלה התרחשו לדוגמה בבית המועצות לשעבר ובדרום חבל טירול האיטלקי.

18 יעקובסון ורובינשטיין, לעיל הערה 1, בע' 150, 215.

19 שם, בע' 195.

20 ראו תרגומי לספר של הרצל לצרפתית תחת השם, "L'Etat des Juifs" במקום בתרגום המקורי עד כה "L'Etat Juif" הוצאת La Decouverte, פריז, 1989 עם מהדורת כיס ב-2003.

21 י' חזוני "האם הרצל רצה מדינה יהודית?" תכלת 11 (תשס"ב) 73.

22 תורגם לעברית לראשונה בשנת 1896 על ידי מיכאל ברקוביץ.

זכויות האזרח כמעט שאינו קיים בספר זה. עיקר הדיון מתמקד ברובד השני שהזכרתי קודם: היחס למיעוט הערבי.

2. המתח בין האופי היהודי לבין המיעוט הערבי

רובד זה זוכה לדיון מעמיק הרבה יותר. אכן, סוגיות רבות עומדות על הפרק³¹: חוק השבות; הסוגיה הידועה כ"מדינת כל אזרחיה"; "מדינת לאום דמוקרטית" ו"דמוקרטיה אתנית" – כל אלה נבדקים לעתים בסדר שהגיונו הפנימי אינו נהיר. כמו כן, המחברים מקדישים קטע חשוב לתפיסת הערבים כמיעוט לאומי; הם מצביעים על כך שמצד אחד הערבים אינם מוכרים כקבוצה לאומית או כמיעוט לאומי, אך למעשה "הזכויות הקיבוציות של המיעוט הערבי בישראל בתחום הלשון, החינוך והתרבות הן זכויות של מיעוט לאומי מובהק, והן רחבות ומרחיקות לכת גם על פי קנה מידה בינלאומי"³². על נקודה זו הצבעתי כבר בעבר³³, ואני מרשה לעצמי לחזור ולהדגיש כי חייב להיעשות צעד משמעותי נוסף (כגון קבלת חוק-יסוד: המיעוט הערבי). טענתי ועודני טוען כי דווקא הצגתה של מדינת ישראל כמדינת לאום (של העם היהודי) תאפשר לבנות מודל של מעמד המיעוט הערבי בצורה ברורה יותר, הכולל זכויות קולקטיביות בכמה תחומים (בעיקר לשון, תרבות, דת). הצעתי גם מודל של אוטונומיה אישית להבדיל מאוטונומיה טריטוריאלית.

אין בישראל ניסיון "לבולל" את המיעוט הערבי (כפי שהדבר קורה במספר לא מבוטל של מדינות לאום בעלות מיעוטים לאומיים), הגם שהמצב הזה לא תמיד נובע מרצון ברור לשמור על הלאומיות הערבית, אלא גם (ואולי בעיקר) מן "הבדלנות" היהודית. הוויכוח בישראל מتركז בעיקר בתחום ההפליה.

חשיבותו הרבה של הספר היא בהעלאת סוגיית מדינת הלאום ומגבלותיה בתחום הזכויות לדיון ציבורי. בסופו של דבר ניתן לומר על דרך המשפט המפורסם: "מיעוט הוא מיעוט, הוא מיעוט".

ייתכן שמדינת הלאום היהודית אינה שונה ממדינות לאום רבות אחרות באופייה. הבעייתיות המיוחדת של המדינה הזאת נובעת מכך שמדינת ישראל הוקמה "מאוחר", לאחר עידן הלאומיות של המאה ה-19 וכי היא נתקלה ועדיין נתקלת בהתנגדות עזה. על כך אין למחברים תשובה, וכמוכן איש לא ציפה לתשובה.

תקופה את השפות החשובות ביותר? טענתי הייתה כי יש לתרגם קודם כול על פי שפת המקור, כלומר גרמנית, וכי התרגום ה"קלוקל" נבע בעיקר מטעמים אסתטיים שמקורם בשפות האלה. האמת חייבת להיאמר, התרגום לאנגלית: "The Jew's State" אינו מוצלח במיוחד; כך גם בצרפתית, הביטוי "L'Etat Juif" עולה מן הבחינה האסתטית על הביטוי "L'Etat des Juifs". חזוני מדגיש בצדק רב כי הרצל, אשר ידע צרפתית היטב ושלט גם באנגלית אם כי במידה פחותה, אישר את התרגום ה"קלוקל" (כדברי)²³. לא הבנתי מדוע צריך להתבסס על התרגום על מנת להבין את המשמעות האמיתית של הכותרת, שהרי מקובל לפרש מונח בשפתו המקורית. חזוני אמנם מוסיף כאן ניתוח – מעניין אך לא משכנע – למשמעות הביטוי "Der Judenstaat" בגרמנית. לדבריו, נהג הרצל להשתמש בתחילית "Juden" – "יהודי" בשפע של מילים כאשר היה ברור שכוונתו הייתה למשהו "יהודי" (לדוגמה נהג להשתמש בביטוי "Judenblatt" ככינוי לעיתון יהודי)²⁴. כשלעצמי לא הצלחתי להבין את הנקודה: בגרמנית מכל מקום הברר בין "Der Judenstaat" – כלומר "מדינת היהודים" – לבין "Der Juedische Staat" – כלומר "מדינה יהודית" – הנה נטולת כל משקל אסתטי או אחר. יתרה מכך, הנני טוען עוד שתי טענות אשר נוגעות לתוכנה של הראייה הרציונלית: 1. אין לכך ראייה ברורה יותר מאשר תוכנו של הספר "מדינת היהודים"²⁵. אסתפק כאן באזכור התייחסותו של הרצל למקומם של הרבנים במדינת היהודים: הוא מבקש להשאירם בבתי הכנסת כפי שהקצינים חייבים להישאר בקרקטין²⁶.

2. ברומן Altneuland מתאר הרצל חברה יותר קוסמופוליטית מאשר יהודית²⁷. כך, למשל, מסכם עמוס אילון, אחד הביוגרפים של הרצל, את הנושא:

"Culturally, the new polity of Altneuland was not Jewish, but cosmopolitan. It was an open, secular, pluralistic society of Jews, Christians, Moslems and Buddhists speaking a wide variety of languages. There was no official tongue, although German seemed to predominate (in the rural areas Yiddish was spoken). Hebrew was used by Jews only for prayer and at funerals. The citizenry attended German opera and French theater, and engaged in English outdoor sports"²⁸.

יעקובסון ורובינשטיין מצביעים על הוויכוח הזה בדרך מעניינת²⁹ ובחרים בגרסתו של חזוני, אף שהם מעדיפים גישה "חילונית" למדינה. באשר לשאלה "הגדולה" הנשאלת באופן יותר קונקרטי למן 1992 (כלומר למן חקיקת חוק-יסוד: חופש העיסוק וחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו), דבר האפשרות של דו-קיום "לוגי" בין האופי היהודי לבין האופי הדמוקרטי (לפי נוסחו של סעיף 2 בשני חוקי-היסוד: "ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית"), המחברים נוקטים את עמדת הביניים השוללת את הסתירה בין שני המושגים³⁰. הם פונים כאן מעבר לצד השמאלי של המפה, שכן רצונם להשאיר את המדינה – מדינת ישראל – כמדינה יהודית ודמוקרטית, בתוך המחנה הליברלי. הדיון בנושא הדת והמתח בינה לבין

23 חזוני, לעיל הערה 20, בע' 78.

24 שם, בע' 79.

25 תי הרצל מדינת היהודים (בעריכת מערכת כתבי הרצל, תשל"ב).

26 שם, בע' 65.

27 תי הרצל אלטניולנד: רומן (תורגם על ידי מי קרא, 1997) (פורסם לראשונה ב-1902).

28 A. Elon Herzl (New York, 1986) 349.

29 יעקובסון ורובינשטיין, לעיל הערה 1, בע' 197.

30 יעקובסון ורובינשטיין, לעיל הערה 1, בע' 206.

31 שם, בע' 222.

32 שם, בע' 189–190.

33 C. Klein Israel as a Nation – State and the Problem of the Arab Minority: In

Search of a Status (Tel Aviv, 1987)